

Efendi, nr. 93: Fâtih, nr. 1513, 1532; Hasan Hüsnü Paşa, nr. 526). **5. Terceme-i Şâfiye.** İbnü'l-Hâcib'in sarfa dair eserinin Türkçe tercümesi olup bilinen tek nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'ndedir (Bağdatlı Vehbi Efendi, nr. 1840). Ahmed b. Ali b. Mes'ûd'un *Merâhu'l-ervâh* adlı sarf kitabının muhtasar Türkçe şerhi olan *Reyhânü'l-ervâh fi şerhi Merâhi'l-ervâh*, Bağdatlı İsmâil Paşa tarafından yanlışlıkla Kurd Efendi'nin eserleri arasında zikredilmiştir. Nitekim başka bir yazma nüshasından (Süleymaniye Ktp., Reşid Efendi, nr. 933, vr. 128^a) eserin 943'te (1537) telif edildiği anlaşılmaktadır. Kitabın müellifi Kâtib Çelebi'nin zikrettiği gibi İbn Kemal olmalıdır. **6. Terceme-i Fevâid-i Ziyâiyye.** Molla Câmî'nin İbnü'l-Hâcib'e ait *el-Kâfiye* üzerine yazdığı şerhin Türkçe çevirisidir. *el-Kâfiye*'nin metni Arapça verilirken Molla Câmî'nin şerhi tercüme edilmiştir. Kitabın bilinen tek nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'nde kayıtlıdır (Nâfiz Paşa, nr. 1390). **7. Şerh-i Mukaddime-i Cezeriyye.** İbnü'l-Cezerî'nin tevedde dair manzumesinin çok ayrıntılı Türkçe şerhidir (Süleymaniye Ktp., Kılıç Ali Paşa, nr. 25; İzmir Millî Ktp., TY, nr. 1255/3, 1842/1). **8. Tecvîd Risâlesi.** Bir önceki eserin daha iyi anlaşılması için ona mukaddime şeklinde telif edilmiştir. Muhtemelen, eserin giriş kısmında İbnü'l-Cezerî'den bahsedilmesi ve "mukaddime" kelimesinin geçmesinden dolayı eser bazı kataloglarda yanlışlıkla *Şerhu Mukaddimeti'l-Cezerî* (Süleymaniye Ktp., Mugla Hoca Mustafa Efendi, 125/2), *Tercemetü Mukaddimeti'l-Cezerî* (Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 65/7) ve *Terceme-i Kaside-i Mukaddime-i Cezerî* (Konya Koyunoğlu Müzesi Ktp., TY, nr. 11070) adlarıyla kaydedilmiştir. **9. Risâle-i Edebiyye.** *Risâle fi't-taşavvuf* olarak da bilinen ve üç babdan oluşan eserin birinci babı mürşidin lüzumuna ve evsafına dair olup ikinci babı müridin devamı ve sebatı, üçüncü babı mürid ve sâliklerin âdâbiyla ilgilidir (Süleymaniye Ktp., İzmir, nr. 795/7; Sütluce Dergâhı, nr. 127/2; Hâşim Paşa, nr. 15). **10. Ta'birnâme.** Tasavvuf eğitimiyle ilgili bu risâle, kişinin rüyalarından hareketle tasavvuftaki yedi nefis mertebesinden hangisinde bulunduğunu öğrenmesi için yazılmıştır (Beyazıt Devlet Ktp., Veliyüddin Efendi, nr. 3604; İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Osman Nuri Ergin, TY, nr. 321/18). Bazı kütüphane kayıtlarında (Beyazıt Devlet Ktp., Bayezid, nr. 7886; İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Osman Nuri Ergin, TY, nr. 136/2) Sofyalı Bâfi

Efendi'nin *Atvâr-ı Seb'a* adlı risâlesi yanlışlıkla Kurd Efendi'ye nisbet edilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Kurd Efendi, *Tercümân-ı Bidâye*, Süleymaniye Ktp., Çelebi Abdullah Efendi, nr. 93, vr. 1^a-2^a; a.mlf., *Risâle-i Edebiyye*, Süleymaniye Ktp., Sütluce Dergâhı, nr. 127/2, vr. 44^a; a.mlf., *Ta'birnâme*, Beyazıt Devlet Ktp., Veliyüddin Efendi, nr. 3604, vr. 3^a-b; a.mlf., *Terceme-i Merâhu'l-ervâh*, Hacı Selim Ağa Ktp., Kemankeş Emir Hoca, nr. 622, vr. 1^a; a.mlf., *Mürşidü'l-enâm ilâ dâri's-selâm*, Hacı Selim Ağa Ktp., nr. 505, vr. 608^b; Atâi, *Zeyli Şekâik*, II, 62, 213, 363, 423, 597; Münîri Belgradî, *Silsiletü'l-mukarrebîn*, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 2819/3, vr. 94^a-95^b; *Keşfü'z-żunûn*, II, 1022, 1044, 1372, 1800, 2024; Hüseyin Ayyansarâyî, *Hadikatü'l-cevâmi': İstanbul Camileri ve Diğer Dinî-Sivil Mi'mârî Yapılar* (haz. Ahmed Nezih Galitekin), İstanbul 2001, I, 259; Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmanî* (haz. Nuri Akbayar, s.nşr. Seyit Ali Kahraman), İstanbul 1996, III, 894; *Osmanlı Müellifleri*, I, 145-146; *Hediyyetü'l-ârifîn*, II, 259; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifin*, III, 564; N. Clayer, *Mystiques, état et société: Les halvetis dans l'aire balkanique de la fin du XVe siècle à nos jours*, Leiden 1994, s. 85, 93-96, 103, 168, ayrıca bk. İndeks; Necdet Yılmaz, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf* (17. Yüzyıl), İstanbul 2001, s. 124, 129, 132; Fatih Köse, *İstanbul Halveti Tekkeleri*, İstanbul 2012, s. 142-143, 145; Grigor Boykov – Machiel Kiel, "Tatarpazarlığı", *DİA*, XL, 171.

SEFER HASANOV

KURULTAY

Ulusal toplantı, genel toplantı,
kongre anlamında terim.

Moğolca'dan gelen kelime, Cengiz Han'ın 1206 yılında büyük kurultayı toplamasından sonra Moğol ve Türk tarihinde bir terim olarak yaygınlaşmış kabul edilir. Kelimenin kökü **kurıl** (huril) olup Kıpçakça'da **kurulta**, Çagatayca'da **kurultay** ve **kuriltay** şeklinde kullanılmıştır. Çağdaş Türk lehçelerinden Kırgızca ve Uygurca'da **kurultay**, Kazakça'da **kuriltay** ve **koriltay**, Tatarca'da **korılday**, Başkırtça'da **koroltay**, Azeri ve Türkmence'de **gurultay** olarak varlığını sürdürmektedir. Eski Anadolu Türkçesi'ne kelime kurultay biçimiyle geçmiştir. Çağdaş Moğolca'da **hural** şekliyle "toplanma, kongre, miting, meclis, oturma" anlamında hâlâ yaşamaktadır. Günümüz Türkçe'sinde, bir kurumun temel konular üzerinde gerektiği zaman veya belirlenen bir zamanda görüşme yapmak için düzenlediği genel toplantıyı ifade eder.

Kurultay Büyük Hun İmparatorluğu, Göktürk devletleri ve Uygur kağanlığında görülen, Doğu Avrupa'da kurulmuş Türk devlet ve boylarıyla ilgili kaynaklarda an-

latılan devlet meclisi "toy"un devamı niteliğindedir. *Moğolların Gizli Tarihi*'ndeki kayda göre çadırlarda yaşayan halkları birleştiren Cengiz Han, Türk devlet kurumu meclisini yani toyu kendine örnek almıştır. Asya Hunları'nda meclisin varlığı ve fonksiyonu bilinmektedir. İlkbaharda yapılan toplantıya başta Ch'an-yü (Şanyü), hatun, tegin, diğer seçkin üyeler ve hükümdar ailesinin bütün mensupları, diğer boyların beyleri, yabancı tâbiler katılmak zorundaydı. Toplantıya katılmamak devlete isyan sayılırdı. Bu meclis hükümdarlığı onaylama, gerektiğinde kağan seçme ve töre yapma yetkileriyle bir tür yasama kurulu niteliğindedir. Oğuz destanında bu kurul "toy" diye anılmıştır. *Toya Divânü lugâti't-Türk*'te ve *Kutadgu Bilig*'de "toplantı, resmî görüşme için bir araya gelme" anlamı verilmektedir. İbn Battûta da toy sözünü Moğolca kurultay yerine kullanmıştır. Yaklaşık 2000 yıl Türkçe'de kullanılan toy XII. yüzyıldan itibaren yerini Moğolca kurultaya bırakmıştır. Kurultay kelimesi, Moğol beylerinin özellikle han seçimi ve önemli konuları görüşmek için bir araya geldikleri toplantının adı olarak zamanla öne çıktı. Ünlü seyyah J. de Plano Carpini, Hangay dağlarında Moğol Hanı Güyük'ün (Göyük) büyük han seçildiği ve tahta çıktığı kurultaya katılmıştı. Onun bu katılımı ve hâtıralarında bundan söz etmesi kurultayın tanınmasında rol oynamıştır.

Cengiz Han, 1206 ilkbaharında Onon ırmağı kaynağında daha önce kendisine bağlanan bütün Moğol ve Türk boylarını büyük kurultayda bir araya getirdi. Kurultayda Temuçin, Cengiz Han unvanını aldı. Böylece Moğolistan bozkırlarının tek hâkiminin Cengiz Han olduğu bütün kabileler tarafından onaylanıyordu. Onun aldığı unvanın "büyük kağan" olması Juan-juan, Göktürk ve Uygur gibi bozkırın kendisinden önceki büyük imparatorluklarının geleneğinin devamı anlamına gelir. *Moğolların Gizli Tarihi*'nde onun kağan unvanını aldığı bildirilmektedir. Bundan sonra Moğol İmparatorluğu adı bir bakıma tescil ediliyordu. Şaman Kökçü "ulu gök tengeri"nin Cengiz Han'a kâinatın kağanlığını verdiğini ilân etti. Moğol İmparatorluğu bu kurultayla birlikte yeniden teşkilâtlandı. İlgili çekici bir ayrıntı da 1206'da karısı Börte ile birlikte yanına alıp büyüttüğü Tatar Şigi Kutuku'ya büyük yargıç görevini vermesidir. O da mahkeme kararlarını ve Moğol asileri arasında çeşitli kabilelerin dağılımını "mavi defter"e (kökө depter) yazarak bir kanunlar düsturu meydana

getirdi. Cengiz yasaları bu kurultay sonucunda ilk taslağına kavuştu, ilerideki Moğol devletlerinin temeli de atıldı.

Cengiz Han'ın ölümünden sonra küçük oğlu Tuluy yeni kağanın seçimine kadar saltanat nâibliği yaptı (1227-1229). 1229 ilkbaharında Kerülen ırmağı kenarında toplanan kurultayda Cengiz Han'ın vasiyeti doğrultusunda üçüncü oğlu Ögedey büyük han seçildi. Ögedey daha sonra merkezini Karakorum'a (günümüzde Harhorin) nakledince imparatorluğun merkezi bu bölge oldu. Buranın 50 km. kuzeyinde eskiden Göktürkler'in merkezi, 48-50 km. kuzeybatısında ise Uygurlar'ın merkezi Karabalasagun bulunuyordu. 1234'te Karakorum'da bir şehir inşa edildi ve kurultayların merkezi de burası oldu. Ögedey 1236'da kurultayı ikinci defa çağırdı. Emlâk ve gelir vergisi gibi malî konularda girişimlerde bulundu. Doğu Avrupa seferi kararı da bu kurultayda alındı. Ögedey Han'ın 11 Aralık 1241'de ölümü üzerine nâiblik dul eşi Töregene (Turakina) Hatun'a geçti. Töregene 1246'ya kadar iktidarı elinde tutarak oğlu Güyük'ü han seçilmek istiyordu. Bu sebeple hanın seçileceği kurultayı geciktirdi. Bu arada Güyük'ün Avrupa seferinden dönüşü onu rahatlatmıştı. Bu defa da Cengiz Han'ın torunu Batu Han onun seçimini önlemek için kurultayı geciktirmeye çalıştı. Kurultay 1246 ilkbaharı ve yazında Karakorum'dan uzak olmayan Orhon ırmağının Kökenor (Gök Göl) yakınında toplandı. "Sıra-ordo" denilen çadırlardan bir şehir kuruldu. Batu Han'ın dışında Cengiz ailesinden gelen bütün beyler, eyalet valileri, tâbi krallar hazır bulundu. Mâverâünnehir Valisi Mesud Yalavaç, İran Valisi Argun, Rus Knezi Yaroslav, Gürcü tahtının iki vârisi, Kilikya Ermeni kralının kardeşi, Türkiye Selçuklu Sultanı IV. Kılıçarslan, Kirman, Fars ve Musul atabeglerinin elçileri, hatta Bağdat halifesinin temsilcisi vardı. Töregene Hatun'un isteğine uygun olarak kurultay Ögedey'in oğlu Güyük'ü kağan seçti ve 24 Ağustos 1246 tarihinde Güyük tahta oturdu. Tören esnasında Moğol beyleri borklerini çıkarıp kemerlerini çözmüş, Güyük'ü altından bir taht üzerine oturtmuştu. Kurultaya katılanlar, sayısı 2000'i bulan beyaz çadırlara yerleşmişti. Kurultay üyeleri dokuz defa yere kapanarak ye ni hükümdara saygılarını bildirmiş, ovaya yayılmış olan kalabalık, tâbi hükümdarlar, yabancı elçiler aynı zamanda yüzleri yere gelecek şekilde eğilmişti.

Güyük'ün iki yıl süren saltanatı 1248'de ölümüyle sonra erdi. Dul eşi Oğul Kaymış nâibliği devraldı. Onun kendi oğulları-

nı başa geçirme düşüncesi Batu Han'ın ağırlığını koymasına üzerine gerçekleşmedi. Batu Han'ın teklifiyle kurultay 1250'de Isık Göl'ün kuzeyinde Alakmak adlı yerde toplandı ve Cengiz'in küçük oğlu Tuluy'un oğlu Môngke'yi (Mengü) han seçti. Bu kurultayı protesto eden Ögedey ve Çağatay'ın temsilcileri gelmemiş ya da seçim sonucu belli olunca Alakmak'ı terketmiş, kurultayın merkeze uzak yerde toplanmasını ileri sürerek yeni kağanı onaylamadıklarını bildirmişlerdi. Bunun üzerine Batu Han, Kerülen-Onon ırmakları üzerinde yeni bir kurultay toplanmasını teklif ettiyse de bu pek itibar görmedi. Batu'nun kardeşi Berke, Kerülen ırmağı üzerine Ködege-aral adlı yerde bir kurultay daha topladı, Môngke'yi yeniden büyük kağan seçti. Bu kurultayla büyük kağanlık artık kesin bir şekilde Tuluy'un oğullarının eline geçmiş oldu. Môngke 1256'da tekrar bir kurultay daha toplayarak doğuya doğru yeni savaş kararları aldı. Môngke'nin 1259'da ölümünden sonra kardeşleri Arık Böke ile Kubilay arasında taht mücadelesi ve uzun süren savaşlar meydana geldi. Karakorum'u elinde tutan Arık Böke'ye karşı hücumu geçen Kubilay, ordusunu Wuch'ang'dan kuzeye getirerek K'ai-ping'de Shang-tu adlı yerde 4 Haziran 1260 tarihinde kendi taraftarlarına kendini büyük kağan ilân ettirdi. Bu olayla birlikte Moğol geleneğine göre büyük kurultayları toplayıp büyük kağanı seçmek tarihe karıştı. 1250'de Môngke'nin büyük kağan seçimi için bir araya gelmesi gerçek anlamda son kurultay olmuştur denebilir.

Kurultay kelimesi, Osmanlı kaynakları içinde Yazıcızâde Ali'nin İbn Bîbî'den yaptığı *Selçuknâme* tercümesinde geçer. İbn Bîbî'nin asıl metnine Yazıcızâde'nin eklediği kısımda Oğuz boylarının töre gereği büyük kurultay toplayarak Osman Bey'i han seçtikleri belirtilir (*Selçuknâme*, vr. 424^a). Bu durum, Osmanlı Beyliği'nin Türkmen ve Moğollar arasındaki meşrû yerine işaret etme amacını taşır. Bunun dışında kelimeye diğer Osmanlı kaynaklarında nâdiren rastlanır. Daha sonra Cumhuriyet döneminde yeniden kullanılmaya başlandı. Mustafa Kemal'in önderliğinde 12 Temmuz 1932'de Türk Dili Tedkik Cemiyeti kurulduktan sonra dil için yetkili kimselerin ve halkın katılacağı geniş ölçüde bir kurultayın toplanması kararlaştırıldı. 26 Eylül 1932'de Dolmabahçe Sarayı'nda I. Türk Dili Kurultayı açıldı. Bu kurultaya Atatürk, Bakanlar Kurulu üyeleri, milletvekilleri, üniversite öğretim üyeleri, öğretmenler, yazarlar, dil severler ve halk temsilcileri

katıldı. Daha sonra dil kurultayları sürekli düzenlenmeye devam etmiştir. Bu kurultaylara kongre de denilmektedir.

1917 Ekim Devrimi'nden sonra Hârizm Halk Sovyet Cumhuriyeti'nde ve Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti'nde ülkeyi idare eden yüksek organ kurultay adıyla adlandırıldı. Hârizm Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin 23 Ekim 1923'teki dördüncü kurultayında kabul edilen anayasasında hükümetin üst organı kurultay olarak belirlendi. Burada kurultay ilçe sovyet kongrelerinin vekillerinden meydana geliyordu ve kurultay yılda bir defa toplanıyordu. 1924'te Orta Asya'da Özbek, Türkmen ve Tacik Sovyet cumhuriyetleri kurulduktan sonra kurultay kelimesi kullanımdan kalkmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

- Divânü Lugâti't-Türk Tercümesi*, I, 522; III, 141; Doerfer, *TMEN*, I, 435-436; F. D. Lessing, *Moğolca-Türkçe Sözlük* (trc. Günay Karaağaç), Ankara 2003, II, 1523-1524; Tuncer Gülensoy, *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, Ankara 2007, I, 577; Kazak Edebi Tilinin Sözdüğü, Almatı 2011, s. 433-434; Yûsuf Has Hâcib, *Kutadgu Billig* (haz. Reşid Rahmeti Arat), Ankara 1947, I, 249, 531; Yazıcızâde Ali, *Selçuknâme: İndeksli Tıpkıbasım* (haz. Abdullâh Bakır), Ankara 2014, vr. 424^a; *Moğolların Gizli Tarihi* (trc. Ahmet Temir), Ankara 1986, s. 125 vd., 187 vd.; *Oğuz Kağan Destanı* (haz. Reşid Rahmeti Arat), İstanbul 1936, s. 89 vd.; Spuler, *İran Moğolları*, s. 44, 49, 51, 59, 75, 207, 281, 334; R. Grousset, *Bozkır İmparatorluğu* (trc. M. Reşat Uzman), İstanbul 1980, s. 215-313; İbrahim Kafesoğlu, "Eski Türklerde Devlet Meclisi (Toy)", *Birinci Millî Türkoloji Kongresi: 6-9 Şubat 1978, Tebliğler*, İstanbul 1980, s. 205-209; a.mlf., *Türk Millî Kültürü*, İstanbul 1996, s. 246-251; V. V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan* (haz. Hakkı Dursun Yıldız), İstanbul 1981, s. 485, 594, 611, 632; B. Y. Vladimirtsov, *Moğolların İçtimai Teşkilatı* (trc. Abdülkadir İnan), Ankara 1987, s. 122, 150, 173; D. Christian, *A History of Russia, Central Asia and Mongolia*, Oxford 1988, s. 387; Abdülkadir Donuk, *Eski Türk Devletlerinde İdarî-Askerî Ünvan ve Terimler*, İstanbul 1988, s. 85; J. Paul Roux, *Orta Asya: Tarih ve Uygarlık* (trc. Lale Arslan), İstanbul 2001, s. 295-323; P. Pelliot, "Chrétiens d'Asie centrale et d'extrême-orient", *T'oung Pao*, XV, Leiden 1914, s. 623-644; J. A. Boyle, "Kurultay", *EP* (İng.), V, 498; "Kurultay", *Kazak Sovyet Ensiklopediası*, Almaata 1975, VII, 52; Osman Gazi Özgüdenli, "Moğollar", *DİA*, XXX, 225 vd.

AHMET TAŞAĞUL

KUŞÇU, M. Kemal

(1902-1968)

Dinî eserler mütercimi, subay.

İstanbul'da İmrâhor semtinde doğdu. Babası aslen Isparta'nın Bürcüz köyünden askerî tabip ve Mevlevî tarikatı müntesibi İsmâil Bey, annesi İmrâhor Sünbülî Tekke-